

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ПОТРЕБ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ

К. В. ІГНАТЕНКО

Благополуччя та гармонійний розвиток дитини передбачає створення спеціальних умов, які потребують, перш за все, наявності для неї родини. Не менш важливою умовою є надання сім'ї, як основному осередку суспільства та природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів, необхідного захисту й сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання у вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Законом України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” визначається комплекс засобів соціального захисту прав дітей соціально-економічного та правового характеру. Держава залишає за собою право на створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківського піклування [1].

Тим не менш, є ще багато завдань, що потребують розв'язання, в тому числі підвищення якості соціальних послуг для сімей, які прийняли на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена також і тією обставиною, що розвиток сімейних форм виховання, а також виконання прийомними батьками завдань якісного виховання сиріт, можливі за умови професійного соціального супроводу.

Механізм захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, законодавчо врегульований такими нормативними документами як Закон України „Про охорону дитинства”, що визначив поняття „приймна сім'я”; Положенням про прийомну сім'ю, Положенням про дитячий будинок сімейного типу. Міцне підґрунтя для активного розвитку соціального супроводу заклали постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають в складних життєвих обставинах” №895 від 21 листопада 2013 року, а також „Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають в складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)” №896 від 21 листопада 2013 року.

Означена тема не залишилася й поза увагою науковців. Вивчення цього питання перебуває в колі наукових інтересів таких учених, як В. Ослон, А. Холмогорова; чимале теоретичне й практичне значення для розвитку й становлення в Україні інституту прийомних сімей, дитячих будинків сімейного виховання (ДБСТ) мають роботи Г. Бевз, Л. Волинець, Н. Комарової, А. Капської, І. Пеші, І. Трубавиної. Особливості здійснення соціального супроводу прийомних сімей, а також сутність технології ведення випадку розглянуто у працях Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, З. Кияниці, А. Калініної. Такі науковці, як Т. Алексеєнко, А. Андрейчак, І. Зверєва, Т. Комар вивчали теоретичні основи оцінки потреб дитини та її сім'ї й довели ефективність цієї технології.

Мету статті визначаємо як виокремлення особливостей здійснення оцінки потреб дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також прийомних сімей, у процесі соціального супроводу.

Термін „соціальний супровід” визначається Законом України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” як „робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу” [1].

Відносно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, також здійснюється соціальний супровід. Дієздатні особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, супроводжуються за їхньою письмовою заявою. Авторський колектив у складі О. Яременка, Н. Комарової, Г. Бевз, Л. Волинець, А. Капської, І. Пеші, Л. Долинської та ін. об'єктом соціального супроводу визначають усю сім'ю, в якій виховується прийомна дитина. За їхнім визначенням „соціальний супровід” – це цілеспрямована діяльність соціального працівника (або групи соціальних працівників) зі створення необхідних умов для оптимального функціонування прийомної сім'ї й розвитку дитини [3, с. 34]. Разом із терміном „соціальний супровід” використовується термін „соціальне супроводження”, що визначається як „робота, що передбачає надання фахівцем (або групою фахівців) ЦСССДМ у співпраці з фахівцями інших підприємств, установ, організацій комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу” [3, с. 80–81].

Соціальний супровід є формою державної підтримки сім'ї в інтересах дитини. Здійснюють його переважно спеціалісти ЦСССДМ за місцем проживання або за певних обставин ця робота здійснюється міськими чи обласними ЦСССДМ. Від ефективності соціального супроводу прийомної сім'ї залежить, як швидко прийомна дитина та прийомні батьки адаптуються один до одного. Треба відмітити, що велике значення для соціального працівника мають знання про проблеми створення прийомної сім'ї чи ДБСТ. Соціальні працівники є першими помічниками прийомних батьків, від них останні отримують поради, допомогу, вони проводять навчання тощо. Завдання соціального працівника так побудувати свою діяльність, щоб адаптація дитини в сім'ї проходила якомога ефективніше. Це можливо, коли створюються такі умови:

- ефективного використання наявних ресурсів для оптимальної та швидкої адаптації сім'ї та дитини-вихованця з метою вирішення її проблем;
- надання допомоги батькам з метою подальшого розв'язання проблем шляхом мобілізації власних ресурсів;
- забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними установами та громадськими організаціями для комплексного забезпечення прав прийомної дитини.

За своїм змістом соціальний супровід виходить за межі індивідуальної або групової соціальної роботи. Певною мірою методика соціального супроводу схожа з методом довготермінового ведення випадку стосовно конкретної сім'ї. Основою ведення випадку й початком роботи з прийомною сім'єю є проведення оцінки потреб. Звичайно, що на початку соціальної діяльності, спрямованої на надання допомоги, є ще такі етапи, як звернення, знайомство й підписання угоди, але їх детальний розгляд, з нашої точки зору, втрачає сенс, тому що надання послуг починається на етапі первинної або початкової оцінки потреб. Але бувають випадки, коли соціальним працівником надаються консультації клієнту вже в момент звернення – це також є певна соціальна робота. Нами розглядається „оцінка потреб” як процес збору, узагальнення та аналізу соціальними працівниками інформації щодо стану та життєвих обставин об'єкта соціальних послуг з метою визначення видів та обсягів послуг, їх впливу на процес подолання складних життєвих обставин [1].

Оцінка має велике значення в прийнятті рішення про подальшу роботу. Тому важливо враховувати такі обставини, які впливають на соціального працівника, що здійснює оцінювання: культурні особливості; включеність в оцінку; обсяг і джерела інформації; емоційний стан того, хто оцінює; неупередженість фахівця із соціальної роботи, тощо.

Проводячи оцінку потреб прийомної дитини чи дитини, вихованця ДБСТ, соціальний працівник повинен якомога об'єктивніше представляти ситуацію, відсторонюючись від власних емоцій та переживань, що можуть негативно вплинути на результати, а отже й на подальшу роботу з сім'єю. Для того, щоб максимально зменшити суб'єктивність у процесі оцінки, соціальному працівнику рекомендується використовувати елементи критичного мислення. По-перше, варто усвідомлювати перед початком роботи, для чого потрібно займатися оцінкою й які рішення будуть прийняті. По-друге, визначити параметри ситуації, що підлягає оцінці, наприклад, який інформаційний обсяг потрібно зібрати, часові обмеження, тощо. По-третє, використовувати сукупність стратегій збирання інформації. Чим потужніший „арсенал” методів, чим більше спеціалістів буде долучено до процесу оцінювання, тим оцінка буде глибшою і точною. Аналіз зібраної інформації, характеристика батьківського потенціалу, складання історії сім'ї, спостереження за її побутом, стосунками, виокремлення позитивних й негативних емоційних компонентів особистості кожного члена сім'ї, пошук сильних сторін – це все необхідні компоненти оцінки потреб дитини та її сім'ї, які важливо в комплексі оцінювати, точно фіксувати і „не фантазувати”. Наступний крок у критичному мисленні – це формування та перевірка робочої гіпотези, тобто планування й виконання індивідуального плану. І остання важлива складова в цьому процесі – наявність висновків для прийняття обґрунтованих рішень з метою досягнення бажаних результатів. Звичайно, зібрані дані ретельно документуються відповідно до наказу Мінсоцполітики за номером 450 „Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах” від 09.07.2014 року.

Початкова оцінка потреб дитини складається у 7-денний термін від початку отримання звернення, за її результатами соціальний працівник дає висновки про потребу у негайних діях, у разі такої необхідності повинен бути план термінового втручання. Мета початкової оцінки полягає в тому, щоб підтвердити або спростувати наявність складних життєвих обставин, і, як уже було сказано вище – оцінити безпечність середовища для дитини.

Наприклад, у ході оцінки потреб прийомної родини встановлено, що в сім'ї створені не всі належні умови для розвитку прийомної дитини й збереження її здоров'я. Дитина не має власного життєвого простору, не має необхідного: іграшок, стола для навчання, місця для збереження особистих речей, місця для відпочинку. Дитина не забезпечена сезонним одягом і взуттям в достатній кількості. В такому разі приймається рішення про надання послуг. Дуже важливо, щоб до створення та написання первинної оцінки був залучений психолог, бо крім задоволення базових потреб у їжі, одязі, безпеці, ще й потрібне емоційне тепло, що дуже важливо для розвитку дитини. Наступний етап – це підписання договору про послуги й проведення комплексної оцінки, яка здійснюється у 30-денний термін.

Якщо аналіз зібраної інформації показує наявність проблем, пов'язаних із навчанням й досягненнями прийомної дитини, то можливими видами діяльності та послуг з боку соціального працівника буде інформування, консультування, посередництво, підвищення батьківських знань і навичок тощо. Запорукою успіху в цьому випадку буде певна єдність у поглядах соціального працівника, який здійснює соціальний супровід, та прийомних батьків на проблеми виховання дітей.

Далі за алгоритмом планується індивідуальна робота з розвитку дитини і оцінка досягнутого прогресу. Визначаються певні потреби розвитку дитини, цілі й завдання, часові рамки (тривалість, частота і час надання послуг), фіксуються відповідальні особи тощо. Серед дій та послуг, які повинні бути надані, щоб досягти певних завдань, передбачається соціальна допомога не тільки прийомній дитині, але й забезпечується соціальна підтримка всієї родини. Надання соціальних послуг сім'ї, в першу чергу, спрямоване на створення сприятливих умов для успішного адаптаційного періоду всіх членів прийомної сім'ї. Наявність позитивного морально-психологічного клімату в сім'ї сприяє розвитку довіри, взаємоповаги між прийомними батьками та прийомною дитиною. Важливо в процесі соціального супроводу звернути увагу батьків на необхідність навичок самообслуговування у дітей, допомогти зрозуміти їх значення й спланувати шляхи вирішення даної проблеми. Для цього треба виконувати умову співробітництва, тісного зв'язку між батьками й соціальним працівником, який веде випадок, а також дотримання членами родини плану соціального супроводу.

Завданнями соціального супроводу є забезпечення якісних соціально-економічних послуг, соціально-побутових, психологічних, соціально-медичних, інформаційних, юридичних і соціально-педагогічних послуг. Соціально-педагогічні послуги інтерпретуються нами як система діяльності, що забезпечує надання фахівцями різного профілю кваліфікованої випереджаючої, профілактичної допомоги прийомній сім'ї у вихованні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; ця допомога передбачає створення умов для ефективного й успішного навчання прийомних батьків самостійному розв'язанню проблем, умінню приймати адекватні рішення щодо педагогічної або життєвої ситуації з урахуванням особистісного, культурного та педагогічного потенціалу, досвіду і компетенцій [4].

Соціально-педагогічні послуги мають надаватися на певних етапах, назвемо їх початковий, адаптивний, підтримувальний. Початковий – включає відбір та навчання кандидатів у прийомні батьки за Програмою підготовки; орієнтований на підготовку потенційних прийомних батьків, які не мають досвіду виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; надання висновку про можливість стати прийомними батьками. Адаптивний етап розрахований на прийомних батьків, які вже оформили документи й створили прийомну сім'ю, але мають певні труднощі в процесі адаптації дітей-сиріт до нових умов. На етапі повної адаптації прийомної сім'ї соціальний супровід в аспекті педагогічної підтримки здійснюється в плані вирішення тих педагогічних проблем, які виникають у цей період. Усталеного теоретичного змісту Програми не може бути, тому теми навчання мусять виходити із запитів батьків. Часто звертаються з такими питаннями як взаємодія між біологічними і прийомними дітьми, дітьми-вихованцями; особливості виховання підлітка асоціальної поведінки; професійне самовизначення та допомога у виборі професійного шляху; профілактика залежностей (алкогольної, наркотичної, комп'ютерної, ніотинової тощо) тощо. Підтримувальний – підвищення виховного потенціалу прийомних батьків, які виховують прийомну дитину віком до 18 років.

Далі коротко розкриємо завдання супроводу на кожному етапі:

I етап – підготовка до створення прийомної сім'ї/ДБСТ:

– діагностика потенційних прийомних батьків/батьків-вихователів з метою встановлення їхньої педагогічної компетенції, досвіду виховання дітей; перевірка мотивації прийняття дитини-сироти на виховання;

– впровадження гностичного компонента Програми підготовки потенційних прийомних батьків і батьків-вихователів: надання теоретичних знань з основних юридичних моментів створення прийомної сім'ї та ДБСТ, їх фінансово-матеріального забезпечення; виклад соціально-психологічного портрета дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, розкриття соціальних та психолого-педагогічних проблем, пов'язаних із життям дітей в інституціональних закладах;

– прийняття рішення про взяття в родину сироту або відмова від такого наміру, якщо батьки сумніваються у своєму рішенні.

II етап – адаптація до нових умов життя:

– забезпечення тісного взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки на основі розширення й поглиблення професійних знань, формування професійних умінь прийомних батьків (діяльницький компонент компетентності), реалізація яких забезпечує успішну адаптацію і соціалізацію дітей-сиріт у прийомній сім'ї/ДБСТ;

– надання посередницької соціально-педагогічної допомоги батькам у вихованні прийомних дітей в адаптаційний період (проблеми зближення з дитиною, адаптації власних дітей (якщо є) до нового члена родини, вирішенні первинних проблем) в цілях активізації й підвищення їхнього виховного потенціалу;

– визначення характеру, тривалості і ефективності педагогічної допомоги прийомним батькам з метою забезпечення ними обґрунтованого індивідуального й диференційованого підходу в процесі виховання дітей-сиріт;

– інформування членів сім'ї з питань соціального захисту, яке здійснюється через соціальне консультування з житлових, сімейно-шлюбних, трудових, пенсійних питань тощо.

III етап – підтримувальний супровід за запитом:

– здійснення педагогічної підтримки прийомних батьків за запитом;

– допомога в подоланні соціально-педагогічної ізоляції прийомних сімей;

– обмін педагогічним досвідом прийомних батьків;

– контроль за дотриманням прав дитини в сім'ї та превентивні заходи щодо повернень дітей-сиріт до інтернатних установ.

Зміст соціально-педагогічних послуг визначається завданнями та специфікою супроводжувальної діяльності, що спрямована на формування педагогічної компетентності прийомних батьків. Перш за все, це:

– сприяння у вирішенні питань навчання прийомних дітей, здобуття ними освіти;

– організація додаткових занять, консультування;

– розвиток навичок, необхідних для навчання; залучення до науково-дослідної, гурткової роботи; забезпечення підручниками, посібниками, книгами, іграми, які розвивають, та іншими ресурсами для задоволення освітніх потреб дитини;

– забезпечення доступності відповідних освітніх послуг для дітей з вадами розумового або фізичного розвитку шляхом індивідуального навчання;

– сприяння у формуванні життєвих навичок дитини: планування свого життя і здійснення намічених планів; збереження здоров'я; розв'язання конфліктів; підготовка до виходу з сім'ї; самостійного життя; розвиток умінь приймати відповідальні рішення;

– розвиток виховного потенціалу сім'ї: організація навчання батьків ефективним методам виховання без покарання, кращому розумінню почуттів, контролю своїх емоцій; сприяння мобілізації власних ресурсів сім'ї для розв'язання проблем у подальшому; допомога батькам у здійсненні статевого й гендерного виховання;

– встановлення й розвиток стосунків з біологічними батьками, якщо це не суперечить інтересам дитини [3, с. 81–82].

Аналіз досвіду роботи з прийомними батьками показує, що в якості основної форми супроводу виступають підготовчі курси кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі ДБСТ, які обмежується певною кількістю годин. Проблеми ж прийомних сімей й дитячих будинків сімейного типу не закінчуються після їх створення, тому є нагальна потреба в пролонгованій підтримці й допомозі, що буде включати комплексне вирішення проблем.

Таким чином, особливості здійснення соціального супроводу й оцінки потреб дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, а також патронатної сім'ї, полягають у певному алгоритмі дій і комплексності надання послуг, при цьому спеціаліст, який веде випадок, робить оцінку потреб, планує, координує й організовує процес їх надання. Своєю компетентністю насажує батьків до подолання і розв'язання складних життєвих обставин або до мінімізації їх негативного впливу. За допомогою соціально-педагогічних послуг соціальний працівник підтримує прийомну сім'ю на різних етапах її існування – від створення до „випуску”. Гарантом успіху соціального супроводу є залучення групи спеціалістів (психолог, педагог, лікар, юрист та інші) для колегіальності рішень й узгодженості дій. Не менш важливим є симбіоз фахівця із соціальної роботи й прийомних батьків, які мають спільне бачення мети й плану дій, що забезпечує найкращі інтереси дитини.

Дана стаття не вичерпує всієї складності питання захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, подальші наукові пошуки вбачаємо в розгляді умов підготовки соціальних працівників до здійснення оцінки потреб патронатних сімей.

Список використаної літератури:

1. Закон України „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
2. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : [навч. посіб.] ; у 2-х ч. / І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко. – К. : Задруга, 2011. – Ч. 1. – 228 с.
3. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : [навч.-метод. комплекс / автори-упоряд. : Г. М. Лактіонова, Ж. В. Петрочко, А. В. Калініна та ін.] ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової, Ж. В. Петрочко. – К. : Науковий світ, 2006. – 270 с.
4. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу : [зб. метод. матеріалів] / авт. кол. Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. – К. : Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 188 с.